

مقدمه چاپ اول

پرورش فضایل اخلاقی یکی از مهم‌ترین اهداف والای رسالت پیامبران خدا بوده است تا انسان در مسیر کمال، که علت غایی آفرینش است، قرار گیرد و پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (ص) با اشاره به فلسفه بعثت خویش در حدیث معروف: «أَنَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۱ بدان تصریح فرموده‌اند.

فلاسفه و اندیشمندان حتی پیروان مکتبهای مادی نیز هر یک با بینش و اهداف خاص خود از تربیت و اخلاق سخن گفته و اصول و روشهایی را برای آن ارائه داده‌اند، که این خود بیانگر اهمیت و سرنوشت‌ساز بودن این مسئله برای انسان، در هر شرایط و همه جوامع است. امروزه به دلیل غرق شدن انسان در امور مادی کمتر به این مسئله مهم پرداخته می‌شود و در بیشتر جوامع، دور شدن از بحثهای اخلاقی و پرداختن به تربیت و تهذیب موجب گسترش فساد، قتل، غارت، نیرنگ و نظایر اینها شده است. دانشمندان غربی نیز در آثار خود به این واقعیت اشاره کرده‌اند.

اخلاق و تربیت اسلامی، با ویژگی خاص و بُعد متعالی خود تضمین‌کننده سعادت انسانها در همه عصرها و ره‌توشه همه ره‌پویان راه کمال است و فراگیری علمی و تخلق عملی به آن، با شیوه منطقی و در چهارچوب برنامه‌های آموزشی و تربیتی، امری ضروری و لازم است.

رهبر کبیر انقلاب اسلامی و مربی بزرگ، حضرت امام خمینی (قدس سره) در یکی از پیامهای جاودانه و تاریخی خود با تأکید بر این مطلب چنین فرموده‌اند:

ملت عزیز ایران و سایر کشورهای مستضعف جهان اگر بخواهند از دام شیطنت ابرقدرتهای بزرگ تا آخر نجات پیدا کنند، چاره‌ای جز اصلاح فرهنگ و استقلال آن ندارند و این میسر نیست جز با دست اساتید و معلمان متعهدی که در دبستانها تا دانشگاهها راه یافته و با تعلیم و کوشش در رشته‌های مختلف علوم و تربیت صحیح و تهذیب مراکز تربیت و تعلم از عناصر منحرف و کج‌اندیش، نوباوگان را که ذخایر کشور و مایه امید ملت‌اند همدوش با تعلیم

۱. مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۳۳۳.

در همه رشته‌ها به حسب تعالیم اسلامی تربیت و تهذیب نمایند و علوم اسلامی را که مربی اخلاق و مهذب نفوس است، به دست کارشناسان اسلامی دهند تا نوباوگان عزیز را بدین مکتب جامع و روانبخش آشنا و از تعلیمات علمی و عملی برخوردار سازند و به یقین بدانند که اسلام مکتبی است که انسانها را به گونه‌ای می‌سازد که جز به حق و مبدأ خلق به هیچ مکتبی تسلیم نشوند و تحت تأثیر هیچ قدرتی واقع نگردند.^۱

البته طرح مسائل، تنها به صورت آموزشی و نظری کارساز نیست، بلکه افزون بر این باید مربیان اخلاق و استادان تعلیم و تربیت با حسن سلوک و پیاده کردن مسائل نظری در عمل خویش نمونه‌های عینی برای متعلمان ارائه دهند تا شاهد تأثیر و تحول اخلاقی در مخاطبان خود باشند. مسلماً این شیوه کار موجب خواهد شد که دانشجویان عزیز بعد از گذراندن واحد درس اخلاق و تربیت، دگرگونی روحی و درونی احساس کنند و صرفاً به اخذ نمره و امتیاز بسنده نکنند.

تألیف کتابهای اخلاقی از گذشته تا حال یکسان نبوده است. برخی از پیشینیان اخلاق را بر اساس فلسفه ارسطو به عنوان بخشی از «حکمت عملی» به بحث گذاشته و محور آن را چهار اصل اولیه اخلاق: «حکمت، عدالت، عفت و شجاعت» قرار داده‌اند؛ چون خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب *اخلاق ناصری* و بسیاری از مؤلفان بعد از او. گروه دیگر با استفاده از همان قالب، آب و رنگ اسلامی به مباحث داده و آیات و روایات اخلاقی و تربیتی و نکته‌های عرفانی بر آن افزوده‌اند؛ مانند غزالی در کتاب *احیاء العلوم*. این آثار به دلیل نداشتن نظم و نسق آموزشی نمی‌توانست به عنوان متن درسی مورد استفاده قرار گیرد.

روش قرآن و به تبع آن، احادیث، اخلاق و تربیت را بر ایمان به مبدأ و معاد و آمیختن آن با آداب و وظایف عبادی و تسلیم در برابر آفریدگار جهان مبتنی می‌سازد؛ زیرا تا انسان به مرحله تسلیم و تعبد نرسد و نقش فضایل اخلاقی را در سعادت خود باور نکند برای او سخن گفتن از اخلاق و تربیت مفهومی نخواهد داشت. نظام تربیتی اسلام، ایمان و تعبد و تجربه و عمل را در جهت شکل‌گیری شخصیت اخلاقی فرد به خدمت می‌گیرد و با تهذیب نفوس، زمینه تحقق «ملکه اخلاقی» را فراهم می‌سازد و به همین دلیل تزکیه نفس نقش عمده‌ای را در انسان‌سازی ایفا می‌کند؛ چنان که آیه کریمه می‌فرماید: «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ».^۲ این کتاب بر اساس روش قرآن به گونه‌ای تألیف شده است که بتواند به عنوان متن آموزشی مورد استفاده قرار گیرد. در فصل اول (کلیات) به بیان تعاریف و مفاهیم و

۱. صحیفه نور، ج ۱۵، ص ۲۶۷-۲۶۸.

۲. جمعه، ۲.

موضوع تربیت و اخلاق و نقش آن در سعادت انسان پرداخته شده و مباحث تربیت اخلاقی مانند انسان‌شناسی و حقیقت تربیت، مبانی، اهداف، اصول، ابعاد، شیوه‌ها و مراحل و محیط تربیت، در هفت فصل بعدی به انجام رسیده است؛ زیرا در تربیت و اخلاق، شناخت انسان و استعدادهای بالقوه او، شناخت حقیقت تربیت را میسر می‌سازد و بعد از شناخت انسان می‌توان از مبانی و زیرساختهای فکری و باورهای اعتقادی و شناخت مبدأ و معاد و رابطه انسان با خدا و جهان سخن گفت و بدیهی است اهداف و مقاصدی که در تربیت اسلامی لحاظ می‌شود بر این مبانی استوار است.

بعد از روشن شدن اهداف باید از اصول و قواعد و معیارهایی بحث کرد که بر نظام تربیتی اسلام حاکم است و ملاک ارزشهای اخلاقی را تعیین می‌کند. پس از تبیین اصول حاکم، باید از ابعاد تربیت در زمینه‌های مادی و معنوی، عقلی و عاطفی، اخلاقی و عرفانی، فردی و اجتماعی و چگونگی پرورش هر یک از استعدادها سخن به میان آورد و در نهایت باید شیوه‌ها و راهبردها و مراحل رسیدن به مکارم اخلاقی را بیان کرد که فصول پایانی کتاب را تشکیل می‌دهد. طرح تألیف این کتاب در آغاز بر اساس سرفصلهای ارائه شده از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی دروس عمومی دانشگاهها با ارزش سه واحد بود که دو واحد آن را مسائل تربیتی و یک واحد را فلسفه اخلاق تشکیل می‌داد؛ اما با تقلیل سه واحد به دو واحد از بخش دوم صرف نظر و به این مقدار بسنده شد و تنها مباحث تربیتی با جهت‌گیری و گرایش اخلاقی عنوان گردید.

در پایان بر خود فرض می‌شماریم از همه صاحب‌نظران، به‌ویژه محقق گرانمایه جناب آقای دکتر احمد احمدی، ریاست محترم سازمان «سمت» و عضو شورای عالی انقلاب فرهنگی، سپاسگزاری کنیم که با رهنمودهای سازنده خودشان در رفع کاستیهای این کتاب ما را یاری داده‌اند.

از خوانندگان محترم، به‌ویژه استادان گرانقدر که این کتاب را مطالعه خواهند فرمود، تقاضا می‌شود برای کامل‌تر شدن مباحث در چاپهای بعدی پیشنهادهای اصلاحی خود را از طریق سازمان «سمت» متذکر شوند. پیشاپیش از بذل محبت آن بزرگواران نهایت تشکر و امتنان را داریم.

مقدمه چاپ نهم

از نخستین چاپ کتاب *اخلاق و تربیت اسلامی* نزدیک به چهار سال می‌گذرد و در این مدت هفت نوبت با شمارگان نسبتاً بالا از سوی سازمان «سمت» تجدید چاپ شده و در دسترس دانشجویان عزیز دانشگاهها و مراکز آموزش عالی و استادان محترم قرار گرفته است. این کتاب در بیروت نیز از سوی «جمعية المعارف الإسلامية الثقافية» به عربی ترجمه، چاپ و منتشر شده است.

این اثر در عین محدودیت حجم بیش از پنج سال در مرحله تدوین، در دست کاوش، تحقیق، جرح و تعدیل، مذاکره و نظرسنجی کارشناسانه بوده و در نهایت با شیوه‌ای نو و متناسب با روشهای آموزشی و خالی از حشو و زوائد ارائه گردیده است؛ با این حال، استقبال کم‌نظیر و مقبولیت این اثر در جامعه گرانقدر دانشگاهی را مرهون جاذبه فطری معارف اسلام و محتوای غنی اخلاق و تربیت در مکتب وحی می‌دانیم و خداوند را سپاس می‌گوییم که در حد ظرفیت، ما را در صراط خویش و بهره‌گیری از رهنمودهای اخلاقی بزرگ معلم اخلاق، امام راحل (قدس سره)، هدایت فرمود. باشد که خداوند منان به همه ما توفیق اخلاص و عمل صالح و آراسته شدن به فضایل اخلاقی را عنایت فرماید.

اینک چاپ نهم این کتاب با اصلاحات و بازنگری دقیق از سوی مؤلفان و بهره‌گیری از نقد و نظرهای صاحب‌نظران همراه با ویرایش مجدد و افزودن قسمتی تحت عنوان پرسشها در پایان هر فصل تقدیم می‌گردد و باز هم نیازمند هدایتهای الهی و تذکرات خوانندگان عزیز می‌باشیم.

مؤلفان